

RISS

Eit arkeologisk tidsskrift

Nr. 1 · 2017

KJÆRE LESAR*ANJA HAUGLAND SVINGEN, REDAKTØR I RISS*

3

ETNOARKEOLOGI, EKSPERIMENTELL ARKEOLOGI OG TAUS KUNNSKAP*NILS ANFINSET, AVDELING FOR KULTURHISTORIE, UNIVERSITETSMUSEET I BERGEN*

4

VORTEROD – EN OVERRASKELSE I PETRISKÅLEN NÅR ARKÆOBOTANIK IKKE BARE ER KORN OG FRØ*LOUISE BJERRE PETERSEN, MASTERSTUDENT, UNIVERSITETET I BERGEN*

12

SJØFART I NOREG PÅ 1600- 1700-TALET*ANJA HAUGLAND SVINGEN, MASTERSTUDENT, UNIVERSITETET I BERGEN*

20

THE SERPENT IN THE SWORD*FLORIAN MESSNER, DOKTORGRADSSTIPENDIAT, UNIVERSITETET I INNSBRUCK*

30

KVINNERS ROLLE I VIKINGTIDENS KULTPRAKSIS*JULIE WESTLYE, MASTERSTUDENT, UNIVERSITETET I BERGEN*

39

Forfatterrettleiing

Artiklar til RISS leverast på e-post til redaksjonen innan annonsert tidsfrist. Rettigheita til artikkelen delast av artikkelforfattar og RISS. RISS har det redaksjonelle ansvar, medan artikkelforfattar er ansvarleg for personlige ytringar.

Manuskript vert teke i mot på skandinaviske språk eller engelsk, og skal vere på om lag 2000 ord. Teksten skal ha underoverskrifter og skriftstorleik 12 med 1,5 linjeavstand. Bilete og/ eller illustrasjonar skal leggjast ved manuskriptet. Dei skal vere av god oppløysning og nummerert/ ha presis illustrasjonstekst. Illustrasjonsteksten og namn på fotograf skal stå sist i dokumentet.

RISS er eit populærvitskapleg organ. Manuskriptet skal helst ikkje bestå av ei ordinær litteraturliste, men ei som tilrår vidare lesing og fordjuping i det emnet du har skrive om. Med mindre du nyttar direkte sitat er det slik ikkje behov for kjeldetilvising i teksten.

Manuskriptet må innehalde forfattar sitt namn og tittel.

Redaksjonen tek atterhald om rett til siste korrektur før publikasjon.

Innleveringsfrist: 1. oktober 2017.

Tema: Monument og graver.

Redaktør

Anja Haugland Svingen

Redaksjon

Andreas Lian
Audun Strøm Bakke
Julie Westlye
Kristin Marie Underhaug
Mona Karin Boge
Thomas Rage Johnsen

Kontaktinfo

E-post: rissred@gmail.com

Heimeside: www.riss.uib.no

Framsida

Sommar i Ulvik, Noreg. Foto: Anja H. Svingen.

Opphavsrett

Opphavsrett er delt mellom artikkelforfattarar og RISS.

Kjære lesar

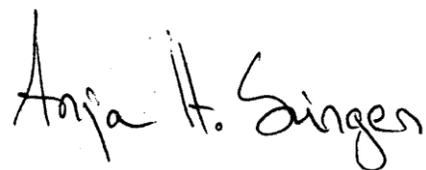
Det er mai, våren glir sakte over til sommar og sesongen for arkeologiske utgravingar er godt i gang. Snorres Edda namngav 01. mai gaukmánaðr, eller gaukdagen, og omtala den som fyrste sommardag. Dagen spådde vêret for sommaren i Sør-Noreg, og det tatt i betraktning ser det ut som om arkeologar i felt har ein strålende sesong i vente. Redaksjonen ynskjer alle lukke til!

Årets fyrste utgåve av RISS omfattar arkeologiske utforskingar ikkje bare i Skandinavia, men også i Nepal. Som vanleg har tidsskriftet fokus på forskingsmiljøet gjort på vestlandet, og også i denne utgåva har nokre av UiBs masterstudentar fått publisere sine nyaste prosjekt. I tillegg har me to gjesteskriventar. Ein førsteamanuensis i arkeologi frå Universitetsmuseet i Bergen, og ein doktorgradsstipendiat frå Innsbruck, Universitetet i Austerrike.

Årets sommarutgåve av RISS er inndelt i to emne der det fyrste omhandlar ulike arkeologiske forskingsmetodar. Dr. Nils Anfinset ved Universitetsmuseet i Bergen introduserer emnet ved å utdjupe etnoarkeologi, eksperimentell arkeologi og tause kjelder. Louise Bjerre Petersen rettar fokus mot arkeobotanikk, og eg avsluttar emnet med å sjå på ulike kjelder som døme på maritim arkeologi. Etter dette blir fokuset retta mot vikingtida og Florian Messner presenterer sverd i perioden. Avslutningsvis rettar Julie Westlye fokus mot kvinnenenes rolle i vikingtidens kultpraksis.

Dette er ei utgåve full av spanande og tankevekkande lesing ein kan bryne seg på i den yrande tida. Framsidebiletet syner godt vår og blomstring i naturen, noko som illustrerer den komande sesongen for arkeologisk utgraving - gaukdagen tatt i betraktning. Uansett vêrutfall vonar me i redaksjonen at denne utgåva, på lik linje med årets sesongutgraving, fell i god jord.

Med ynskje om ei god lesing, og ein riktig fin sommar!

ETNOARKEOLOGI, EKSPERIMENTELL ARKEOLOGI OG TAUS KUNNSKAP

Nils Anfinset, avdeling for kulturhistorie, Universitetsmuseet i Bergen

Introduksjon

Arkeologi ved Universitetet i Bergen har i mange årtier hatt en særpreget profil sammenlignet med de andre norske universitetene. Ett av stikkordene her har vært mangfold og forskning langt utenfor Vestlandsregionen og landets grenser. Geografisk har de øvrige tyngdepunktene utenfor Norge ligget på Middelhavsområdet, Afrika, Midtøsten og tidvis også det indiske subkontinent. Tematisk har man vært opptatt av en rekke temaer og perioder, men særlig har ett felt direkte vært sentralt i mange studier – nemlig etnoarkeologi. I perioder har også en rekke personer vært involvert i eksperimentell arkeologi innenfor ulike temaer. Eksperimentell arkeologi er nært knyttet opp til etnoarkeologi, både faglig og tematisk. Vi skal her kort se på disse feltene og hvilken betydning de faktisk kan ha for vår forståelse av fortiden ved å se på kopper smelting som et eksempel. Et av de store spørsmålene innenfor arkeologi, er hvordan vi *egentlig* kan vite at det var slik det var i forhistorien, og ikke minst hvor kommer våre ideer om dette fra. Det er særlig det siste som her er interessant både med hensyn til etnoarkeologi og eksperimentell arkeologi, og på hvilken måte disse sammen kan gi oss en forståelse av fortiden når disse møtes

Etnoarkeologi

Etnoarkeologi og bruken av etnografi i tolkningen og forståelsen av arkeologisk materiale har en svært lang historie innenfor faget, og har på mange måter spilt en viktig rolle i hvor og hvordan arkeologer har hentet sine ideer fra. Ut fra et vitenskapsteoretisk perspektiv er det mange utfordringer knyttet til bruk av etnoarkeologi, etnografi og analogier, uten at vi kan diskutere dette nærmere her, men vi kan som Clive Gamble uttrykker det si at etnoarkeologi foreslår måter å tenke på og spørsmål vi kan stille – ikke nødvendigvis

svarene på spørsmålene. Det interessante er at bruken av etnografi har fulgt utviklingen av faget fra tidlig på 1800-tallet til i dag. En av de aller første som så nytten av etnografi var svensken Sven Nilsson som allerede i 1838 publiserte et arbeid om bruk av komparativ etnografi. Han ønsket å forstå hvordan arkeologisk gjenstander hadde blitt tilvirket og brukt. Nilsson benyttet seg av en rekke etnografiske samlinger ved museer i Europa. Siden den gang har bruken av etnografi fulgt faget tett, gjennom hele 1800-tallet og tidlig 1900-tallet, med økende interesse for raser og evolusjon. Etter 1945 var det med en viss forsiktighet at man benyttet seg av etnografi på samme måte som tidligere, men på 1960-tallet endret dette seg da Binford begynte å publisere sine arbeider med et sterkt fokus på antropologi og etnografi. Binford mente at etnoarkeologi ville gi økt forståelse av hvordan arkeologi ble formet i tid og rom, særlig ved bruk av "*Middle Range Theory*", og ved å studere adferden og valgene til moderne jegere og sankere. Målet var her å skape et bindeledd mellom observerbare data (arkeologi) og adferden til de forhistoriske menneskene ved å bruke etnoarkeologi. På 1980- og 90-tallet fikk man et økt fokus på sosiale, symbolske og kognitive elementer innenfor etnoarkeologi, og særlig innenfor studier av metallurgiske prosesser.

Et felt hvor etnoarkeologi har stått sentralt er nettopp i forståelsen av forhistorisk teknologi på ulike nivåer. I forbindelse med jernfremstilling og -teknologi har både Randi Håland og Randi Barndon benyttet seg av etnoarkeologi for å belyse ulike immaterielle sider som ritualer, teknologi og symbolikk med mer, som åpenbart har gitt oss bedre innsikt i forståelsen av arkeologisk materiale knyttet til jernfremstilling og relaterte temaer.

Et annet viktig felt har vært studiet av kopperfremstilling, både fordi kopper er det første metallet menneskene aktivt tar i bruk og manipulerer med, men også fordi man kjenner lite til etnografiske eksempler hvor man har dokumentert utvinning og smelting av kopper. I det vestlige Nepal finnes det derimot en liten landsby som inntil nylig har både utvunnet og smeltet kopper på tradisjonelt vis. I Nepal som ellers på det indiske subkontinent spiller

sosialt strukturerte prinsipper som kaste, religion og ekteskap en vesentlig rolle i dagliglivet. Helt sentralt er at innenfor kasten av de urene yrkesspesialistene blir kunnskapen overført fra far til sønn og forblir innenfor familien og slekten.

Figur 1: Koppersmelting fra Nepal med ovnen som ble benyttet.

Utvinningen av kopper malm har foregått med enkle redskaper som hammer og meisel uten bruk av ild eller andre teknologiske hjelpemidler. Foruten å dokumentere måten malmen ble tatt ut på, ble det i forbindelse med utvinningen dokumentert en rekke tabuer og forestillinger knyttet til hinduistisk kosmologi. Etter at malmen ble tatt ut ble den redusert ved knusing, sortering og vasking, og kun den rike malmen ble benyttet. Denne

delen er svært viktig fordi den påvirker hvor mye brensel man bruker, og det endelige resultatet i form av rent metall. Selve smelteprosessen er relativt komplisert fordi malmen her inneholder både jernoksider og svovel og er en såkalt kalkopyritt malm (kopperkis). Disse urenheterne må fjernes for å kunne fremstille et rent metall. Dette ble gjort gjennom tre stadier; først en smelting hvor man fjerner i hovedsak svovel og andre urenheter, deretter en røsting for å fjerne jernoksider, og tilslutt en ny smelting for å få vekk de siste urenheterne og slagg. I bunnen ligger det så igjen et rent metall i form av kopper. Denne prosessen har blitt dokumentert gjennom en etnoarkeologisk studie hvor deltagende observasjon og intervjuer har vært en sentral metode. I tillegg har selve smelteprosessen har blitt dokumentert flere ganger på midten av 1990-tallet, hvor også råmaterialer, slagg osv. har blitt målt og veid. I 2010 ble hele prosessen filmet, men da uten å kunne registrere vekt og mål. Slik sett skulle man da ha et utmerket utgangspunkt for å kunne rekonstruere denne prosessen. Det var nettopp målet for en rekke eksperimentelle forsøk i 2010, 2012 og 2013 basert på nettopp denne prosessen.

Eksperimentell arkeologi

I eksperimentell arkeologi er utgangspunktet at man undersøker arkeologiske temaer eller gjenstander gjennom eksperimenter. Dette har som etnoarkeologi vært nært knyttet sammen med utviklingen av arkeologifaget fra 1800-tallet og frem til i dag. Eksperimentell arkeologi handler om hvordan gjenstander blir laget eller brukt, men det kan også omfatte nedbrytnings- og tafonomiske prosesser, eller for å kunne reprodusere teknikker og gjenstander. Her ligger det innebygget både teoretiske betraktninger, bruk av etnografiske analogier, og historiske kilder som leder fram mot et eksperiment eller forsøk. I utgangspunktet er fullskala eksperimenter det beste, men ofte kan disse være vanskelige å gjennomføre og kontrollere. Fordelen med eksperimentell arkeologi er at det kan danne grunnlag for tolkninger basert på et komparativt grunnlag, for eksempel i forhold til kopper utvinning og smelting både med hensyn til råmaterialer som brukes, innsats og kunnskap. Eksperimenter som er nøye beskrevet gjennom materialbruk og gjenstander som benyttes kan gi oss bedre innsikt i forhistoriske metoder, produksjon og bruk. Mye av den eksperimentelle arkeologien har vært knyttet til arbeider i stein, tekstiler, keramikk og metallurgi. I en faghistorisk sammenheng har eksperimentell arkeologi stått relativt sterkt, men var mindre i fokus innenfor post-prosessuell arkeologi. De senere årene har derimot eksperimentell arkeologi kommet mye sterkere tilbake, delvis på grunn av et økt fokus på "*archaeological sciences*" og en enorm utvikling i mulighetene for å analysere metaller og kjemiske prosessene. Uansett faglig utvikling, er målene for eksperimentell arkeologi som Heeb og Ottaway skriver; økt kunnskap om forhistorisk prosesser som metallurgi, registrere nye data og ideer, og verifisere eller falsifisere hypoteser. På denne måten kan man beskrive muligheten for at aktiviteter og sekvenser av handlinger kan ha funnet sted i forhistorien. På et generelt grunnlag er det viktig å ha nok kunnskap, erfaring og ferdigheter i forhold til å utføre et eksperiment, samtidig må man se på det som en læringsprosess. Det ligger alltid et element av erfaring i et eksperiment, men ikke nødvendigvis motsatt.

Figur 2: Gruveområdet (uten vegetasjon) i Kelc-halm på høyre side av ryggen, med Kitzbühl i bakgrunnen. I dalsidene er det en rekke smelteplasser fra bronsealder.

I Tyrol i Østerrike har det vært omfattende produksjon av kopper, både utvinning og smelting i bronsealderen. I første delen av eldre bronsealder benytter man seg utelukkende av fahløse kopper malm (som bl.a. inneholder arsenikk og antimon), mens man fra slutten av eldre bronsealder og inn i jernalder nesten utelukkende benytter seg av kalkopyritt malm. Denne sistnevnte er tilsvarende malm som man har benyttet seg av i Nepal. I Tyrol har man både dype gruver som i Inndalen og åpne forekomster som Kelchalm som har blitt benyttet fra bronsealderen. I tillegg er det funnet en rekke små lokaliteter som viser smelting av kopper i liten skala en rekke steder oppe i dalsidene. Det interessante her er at man også har funnet ovner og steder hvor malmen har blitt røstet. På bakgrunn av dette, var det interessant å prøve ut om man faktisk kan ha benyttet en teknologisk prosess som tilsvarende den som er dokumentert i Nepal. Det betyr selvsagt ikke at det her er snakk om de samme folkene, men at det her ligger en mulighet for eksperimentell arkeologi til å teste ut om man har benyttet seg av den samme type prosess som i Nepal.

Figur 3: Fra den eksperimentelle smeltingen.

Med dette som bakgrunn, og relativt god kunnskap om den teknologiske prosessen og tilsvarende malm skulle man tro at det ville være gode muligheter for å kunne reprodusere den nepalske kunnskapen i Tyrol. Gjennom tre årlige forsøk har man bygget ovner tilsvarende de i Nepal, smeltet, røstet og smeltet igjen, uten at

dette har vært helt vellykket. Nå kan man si at sluttproduktet har blitt bedre gang for gang, men man har ikke endt opp med kopper i bunnen av ovnen.

Hvordan kan dette skje, eller hvorfor har man ikke fått det til? Det er åpenbart at her er det en rekke mulige feilkilder til forsøkene. Dette gjelder både med hensyn til dokumentasjonen og den etnoarkeologiske studien, men også malmen, mengde malm i forhold til trekull, tidspunkt, når

Figur 4: Resultat av smelting fra Nepal.

man skal ta ut slag osv. Det interessante her er nettopp at man har de ressursene som skal til og vet hvordan dette skal gjøres, men man får det likevel ikke til. Med andre ord man har kunnskap om den teknologiske prosessen, men kanskje ikke nok kunnskap. Det gjelder også at det kan være små endringer i malmen som faktisk gjør at resultatet ikke blir vellykket likevel.

Hva skjer når etnoarkeologi møter eksperimentell arkeologi?

Det som kanskje er mest spennende er når man har mulighet til å kombinere disse to tilnærmingene, og hvordan dette kan bidra til økt kunnskap og forståelse av fortiden. I utgangspunktet kan vi si at begge tilnærmingene gir oss innsikt i forståelsen av arkeologiske kontekster. I eksempelet over så vi at gjennom en etnoarkeologisk studie kunne vi både dokumentere den teknologiske prosessen, materiell kultur og de sosiale og kulturelle forholdene knyttet til utvinningen og smeltingen av kopper. Derimot på den andre siden viste eksemplene med smelting av koppermalm fra Tyrol at dette slettes ikke var så enkelt, til tross for at vi satt med omfattende informasjon om hvordan det skulle gjøres. Dette bringer oss over på hvordan kunnskap blir formidlet og lært, og at dette også er en viktig del av den arkeologiske konteksten. Det er klart at begge tilnærmingene har sine begrensinger, og har vært mye diskutert i arkeologifagets historie, men sammen gir de oss også en dypere innsikt i den teknologiske prosessen og konteksten. Videre gir det oss

muligheten til å forstå bruken av materiell kultur, sosiale forhold, mønstre og bedre forstå den teknologiske prosessen. På denne måten kan både etnoarkeologi og eksperimentell arkeologi sammen bidra til at vi forstår enda bedre de sosiale og immaterielle forholdene knyttet til den teknologiske prosessen. Det er nettopp her læring og kunnskap kommer inn som et vesentlig punkt eller som Michael Polanyi har argumentert for "taus kunnskap". Han mente at kunnskap ble videreført gjennom utøvelse i spesielle sammenhenger og at dette kan overføres i sosiale nettverk. Dette er taus kunnskap som blir til gjennom læring og det sosiale hierarkiet, slik som i Nepal. Helt spesifikt handler dette ikke om hvor mye malm, trekull eller andre råvarer som benyttes og hvor lenge hver smelting pågår. Dette handler om den spesifikke kunnskapen om når slagget skiller seg fra metallet, når det er riktig å tilsette mer malm, eller når det er riktig å ta ut slagget osv. Med andre ord det handler om taus kunnskap, som gjerne er kombinert med andre sanser som for eksempel lyd og lukt.

Gjennom disse eksperimentene ser man, uavhengig av resultat, at det er en rekke valg som har blitt gjort av forhistoriske smeltere og at dette innebærer særlig et sentralt element med hensyn til overføring av kunnskap. I Nepal så vi at denne kunnskapen var regulert på en rekke måter, bla. gjennom kastehierarkiet og religion, som regulerte hvem som faktisk kunne utøve dette yrket. Videre kan dette faktisk forklare noe av den ulikhet som vi ser i tid, rom og teknologisk utvikling når det gjelder spredningen av den metallurgiske kunnskapen.

Figur 5: Resultat av smelting fra Tyrol.

Videre lesing

- Anfinset, N., 2011. Social and Technological Aspects of Mining, Smelting and Casting Copper. An Ethnoarchaeological Study from Nepal, Bochum: Deutschen Bergbau-Museums.
- Barndon, R., 2004. A Discussion of Magic and Medicines in East African Iron Working - Actors and Artefacts in Technology. *Norwegian Archaeological Review*, 37(1), 21-40.
- Binford, L. R., 1978. *Nunamiut ethnoarchaeology*, New York: Academic Press.
- Binford, L. R., 1980. Willow smoke and dogs tails: hunter-gatherer settlement systems and archaeological site formation. *American Antiquity*, 45, 4-20.
- Gamble, C., 2008. *Archaeology. The Basics*, London & New York: Routledge.
- Haaland, R., (1988). The role of ethno-archaeology and experimental archaeology in the interpretation of prehistoric societies, in *Arkeologiske Skrifter Historisk Museum. Festschrift til Anders Hagen*, eds. S. Indrelid, S. Kaland & B. Solberg Bergen: Historisk Museum, Universitetet i Bergen, 130-9.
- Haaland, R., 2004. Technology, Transformation and Symbolism: Ethnographic Perspectives on European Iron Working. *Norwegian Archaeological Review*, 37(1), 1-19.
- Heeb, J. & B. S. Ottaway, (2014). Experimental Achaemetallurgy, in *Archaeometallurgy in Global Perspective*, eds. B. W. Roberts & C. P. Thornton New York: Springer, 161-92.
- Iles, L. & S. T. Childs, (2014). Ethnoarchaeological and Historical Methods, in *Archaeometallurgy in Global Perspective*, eds. B. W. Roberts & C. P. Thornton New York: Springer, 193-215.
- Polany, M., 1966. *The Tacit Dimension*, Glouchester Mass.: Peter Smith.

VORTEROD – EN OVERRASKELSE I PETRISKÅLEN

NÅR ARKÆOBOTANIK IKKE BARE ER KORN OG FRØ

Louise Bjerre Petersen, Masterstudent, UIB

Arkæobotanik

Arkæobotanik – hvad er det egentlig? Hvordan kan man bruge det til noget i arkæologien? En arkæologisk undersøgelse foregår på mange planer. Gravemaskinen afdækker et område, arkæologen fladeskovler og snitter stolpehuller imens der dukker spor af fortiden op fra den danske muld. Når udgravningen sluttet af, ligger der en stak med jordprøver tilbage. Så er prøverne taget. De bliver kørt væk – og man ser dem aldrig i samme format igen. Jorden, der har ligget urørt i tusinde af år, bliver lige pludselig fragtet og kastet rundt. Jordprøverne bliver bearbejdet, floteret for at fremdrage arkæologiske levn, der kan fortælle historier på et makro- mikroskopisk niveau.

Vandet suger jorden til sig og efter få sekunder løsner små sorte stykker sig fra den tunge jord. De stykker kan være trækul, forkullede korn eller ukrudtsfrø eller nogle helt andre plantedele. Det er her historien starter for makrofossilerne. Makrofossilernes rejse fortsætter muligvis i en fundpose eller helst et kaffefilter for at blive hældt op i noget så videnskabeligt som en petriskål for at blive undersøgt i detaljer og artsbestemt.

Det der blev hældt op i petriskålen i denne beretning, var prøver fra et førromersk hus på Odsherred, på Sjælland, nærmere betegnet fra Brokbjerggård ved Vig.

Fig.1: Kort over Sjælland, Danmark med rød markering af den arkæologiske lokalitet Brokbjerggård. Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering)

Lokaliteten

Udgravningen af OKM 1921, Brokbjerggård skete som et led i de arkæologiske undersøgelser forud for anlægsarbejde med en ny strækning af motortrafikvejen.

Lokaliteten ligger cirka to kilometer nord for Vig på Odsherred. Hus 1, som vil danne baggrund for denne rejse i fortiden, var placeret på et naturligt plateau med god udsigt over Trundholm Mose, hvor solvognen blev fundet i starten af 1900-tallet.

Huset bestod ved opførelsen i førromersk jernalder af et skelet på seks sæt tagbærende stolper. Der var en smule af husets vægforløb bevaret med en afstand på 1,70 meter til en tagbærende stolpe. Med det in mente, vil huset inklusiv væg have været seks meter bredt og 20 meter langt. Det giver et areal på omtrent 120 m², et fint familiehus i Danmark anno 2016.

I samtlige stolpehuller, der for arkæologerne var bevaret som mørke plamager, kunne der findes trækul enten i form af nister eller hele stykker. Dette fortæller, at huset er brændt ned til grunden med en stor del af inventaret bevaret i forkullet tilstand. Genstandene fra denne udgravning, er primært fremkommet i omkring 80 gruber, datidens skraldespand. Her blev der fundet op mod 80 forskellige lerkar, netsynk af granit/sandsten og esseslagge fra jernudvindingsarbejde. Desuden blev der i en af gruberne fundet den nederste del af en skubbekværn.

Det daglige brød

Skubbekværnen, der blev fundet i en grube har været brugt til at forarbejde kornet og derigennem øge næringsværdien. Den primære kornsort på lokaliteten har været avnklædt byg (*Hordeum vulgare var. vulgare*). Denne har en hård skal, så kværnen må have været en meget vigtig del af hverdagens redskaber på stedet for 2.500 år siden. Avnklædt byg har været den mest almindelige i Danmarks forhistoriske landbrug og så markant anderledes ud end den sort, vi kender fra det nutidige landbrug. Den moderne byg, der dyrkes i dag, er

toradet, imens den avnklædte, der findes i mange jordprøver fra udgravningerne rundt omkring i Danmark, er seksradet. Kornkernerne på den forhistoriske seksradet byg, har siddet væsentlig tættere end de gør på den moderne afgrøde og derved været noget mindre. Generelt er der en tendens mod, at det forhistoriske korn har været væsentligt højere end moderne kornsorter.

Ved den arkæobotaniske analyse af Hus 1, blev fordelingen af planter undersøgt i detaljer. Hus 1 viste sig at indeholde store mængder af forkullet avnklædt byg. Denne afgrøde blev sandsynligvis opbevaret i en beholder i den vestlige ende af huset, der også formodes at have været beboelsedelen omkring ildstedet.

Den store mængde af avnklædt byg var blandet op med forskellige ukrudtsarter, blandt andet flyvehavre (*Avena fatua*). Flyvehavre er et irriterende indslag for bonden på nutidige marker, og ligeledes kan flyvehavre også have været en plante, der ikke kunne udnyttes, men alligevel fandt vej og blandede sig med afgrøden og dermed forrådet.

Foruden én usædvanlig plantedel, lod den arkæobotaniske analyse af Hus 1 ikke til at give nogle overraskende fund i plantesammensætningen. Overraskelsen var en del fra en plante, vi måske kender, hvis vi går ud i skoven eller haven en forårsdag – almindelig vorteroed.

Fig.2: Alm. Vorteroed. Foto: Sloth, N. 2003, Biopix

Almindelig vorteroed spirer frem sammen med alle de andre forårsblomster og den har en roddel, der muligvis kan vise sig at have været en del af kosten i forhistorien. I den vestlige ende af Hus 1 ved Brokbjerggård blev der under den arkæobotaniske analyse fundet enkelte rod-knolde fra almindelig vorteroed. Disse små rod-knolde minder mest om meget små kartofler og kaldes også ammerødder.

Planten er kendt i flere historiske kilder og har været brugt medicinsk både indvortes og udvortes blandt andet i behandlingen af hæmorider og vabler. Middelalderens medicin baserede sig blandt andet på at bruge planterne efter de symptomer, plantens udformning mindede om. Derfor er almindelig vorterod blevet brugt i behandlingen af vorter og de førnævnte lidelser. Planteekstrakt og plantesaft er blevet brugt i kosmetisk behandling, men som mange børn vil vide, bliver huden irriteret, hvis plantesaften smøres direkte på huden.

Fig. 3: Forkullet alm. vorterod. Foto: L.B. Petersen 2014

Flere andre planter er blevet brugt til at supplere mængden af en anden plante i tilfælde af, at høsten skulle slå fejl eller forrådet skulle slippe op før tid. Et eksempel fra Midtjylland er fundet af et stort lager af agern fra Herningområdet ved udgravningen af lokaliteten Gilmoosevej. Dette fund vidner om, at indsamlede planter er brugt i husholdningen (Jensen & Pedersen 2008). I dag findes der eksempler på, hvordan agernmel er blevet brugt for eksempel til småkager, hvor der tilføjes en spiseskefuld agernmel, der først er vandet ud eller som supplement i en brøddej, hvor op til 50 % agernmel kan erstatte andet mel. Fundet af rodknolden fra almindelig vorterod fra Hus 1 ved Brokbjerggård er meget få i antal og kan ikke direkte sammenholdes med store lagerfund af andre planter, men det kan medvirke til at føre opmærksomheden mod andre og mindre konventionelle planter i menneskets subsistensøkonomi også i dagligdagen i forhistorien. Ligesom eksemplet med agern, der er vandet ud, menes det, at de modne rodskud af vorterod efter tørring, kan males og bruges som et supplement til hvedemel.

Rodknolde

I de senere år er der inden for dansk arkæobotanik kommet fokus på rodknolde. Undersøgelser af fund af rodknolde fra knoldet draphavre (*Arrhenatherum elatius var. bulbosum*) har kastet nyt lys på denne plantedel. Rodknolden fra knoldet draphavre er en smule større end rodknolden fra almindelig vorterod. Begge har de tilfælles, at de indeholder en forholdsvis stor mængde stivelse. De måler dog ikke mere end maksimalt 2-3 cm i længde og bredde, hvilket som en erstatning for en mere udbytterig afgrøde, virker uhensigtsmæssigt.

Rodknoldene fra vorterod er fundet flere steder i Danmark og i forskellige arkæologiske perioder. Den anden lokalitet i Danmark, hvor der er fundet rodknolde fra vorterod er Frydenlund på Fyn, som er en del af et neolitisk sarupanlæg. Foreløbig er placeringen af rodknoldene fra vorterod i disse kontekster så forskellige, at det endnu ikke er muligt at sige noget om den typiske fundkontekst.

Peter Hambro Mikkelsen med flere (2011) foreslår én tolkning af rodknoldene fra knoldet draphavre. Rodknoldenes mulige magiske eller rituelle betydning fremhæves ud fra placeringen i nærheden af indgangsstooper til huse og den direkte forbindelse med begravelsesceremonier. Rodknoldene kan altså have været brugt i flere forskellige sammenhænge, dels i forbindelse med beboelse og dels i forbindelse med et vigtigt overgangsritual.

Stephanie Klooss med flere har over en årrække indsamlet arkæobotanisk data fra Holland, Tyskland og Danmark om rodknolde fra almindelig vorterod spredt over flere arkæologiske perioder. Studiet har vist en overvægt af fund fra neolitikum og her særligt i bopladssammenhænge. Studiet viser, at tolkningen af disse fund af rodknolde fra almindelig vorterod er stærkt afhængig af fundkonteksten, da fund i gravsammenhænge i flere tilfælde kan stamme fra tilfældige hændelser (Klooss et al. 2015:16 *in press*). Modsat fremstår fund fra bopladssammenhænge nemmere at tolke og måske lige frem forståelige, fordi disse ofte er flere i kvantitet og nogle steder fundet på steder, der kun tyder på bevidst brug, for eksempel ved ildsteder. I disse tilfælde foreslås det, at der kan være tale om en bevist indsamling, fordi indsamlingstidspunktet for almindelig vorterod sæsonmæssigt ligger i

juni og efteråret ud, en periode hvor vinterens forråd kan være ved at slippe op. Da rodknoldene er mellem 1-3 cm i størrelse, må det formodes, at der skal en betydelig mængde til for at kunne give den samme næring som for eksempel korn.

De forskellige fund af rodknoldene fra almindelig vorterod får i lyset af fundene af rodknolde fra knoldet draphavre, en mulig parallel. Ved Brokbjerggård blev de få rodknolde fundet i begge ender af huset og ikke i forbindelse med indgangspartiet til huset. Imens rodknoldene fra Frydenlund er fundet i en mere usikker kontekst i de neolitiske systemanlæg.

Fundets betydning

Hvordan skal man så forstå disse små, let opsvulmede rodknolde fra det førromerske hus ved Brokbjerggård, der under mikroskopet sagtens kunne ligne noget spiseligt? Én mulighed er, at rodknoldene fra vorterod, kan have en magisk eller rituel betydning i kraft af fundene fra den neolitiske plads, et sarupanlæg, der i høj grad kan forbindes med kultisk eller rituel betydning. En anden er, at disse små rodknolde kan have fungeret som et supplement til den almindelige kost, når kornlageret var ved at være tomt.

Den arkæologiske sammenhæng og fundomfanget af disse planterester er indtil nu ikke udbredt, og koncentrerer sig på Sjælland og Fyn i Danmark. Den lave fundfrekvens, kan skyldes manglende identifikation og kendskab til plantedelen og derfor vil fund af den muligvis stige i hyppighed i fremtiden.

Videre læsning

- Brøndegaard, V.J., 1979: *Folk og flora: dansk etnobotanik*. 1. udg. Kbh.: Rosenkilde og Bagger.
- Jensen, P.M. & Andreasen, M.H., 2011: *Det levede man af*. I: Holdgaard Nielsen, M., Lundø, M.B., Green Therkelsen, K. og Odense bys Museer, 2011. *Den ældre jernalder på Fyn: det levede liv 500 f.Kr.-150 e.Kr.* Odense: Odense Bys Museer.
- Jensen, P.M. og Juul Pedersen, V., 2008: Agern og korn fra Gilmoesevej: nyt om udnyttelse af planter i tidlig bronzealder. *Midtjyske fortællinger*, 2008, pp. 103-114.
- Klooss, S., et al., 2015 *in press*: Charred root tubers of lesser celandine (*Ficaria verna* HUDS.) in plant macro remain assemblages from Northern, Central and Western Europe, *Quaternary International*.
- Mikkelsen, P.H., Jensen, P.M. & Andreasen, M.H., 2010: *Bulbous oat grass– a magic plant in prehistoric Jutland and Funen*. I: Kuijper, W.J., Bakels, C.C., Fennema, K., Out, W.A & Vermeeren, C., 2010: *Van planten en slakken : bundel aangeboden aan Wim Kuijper als dank voor veertig jaar lesgeven en determineren = Of plants and snails : a collection of papers presented to Wim Kuijper in gratitude for forty years of teaching and identifying*. Leiden: Sidestone Press.
- Mossberg, B. & Stenberg, L., 2014: *Den nye nordiske flora*. 2. udgave edn. Kbh.: Gyldendal.
- Olesen, A., 1995: *Spis dit ukrudt*. Ny udgave edn. Viby J.: Kongsvang.
- Pallesen, S., 2013: *Kulturhistorisk rapport for arkæologisk udgravning i forbindelse med etablering af motortrafikvej, etape 1130, Herrestrup-Vig N. Nykøbing Sjælland*: Odsherreds Kulturhistoriske Museum.
- Petersen, L.B., 2014: *OKM 1921 Brokbjerggård (FHM 4296/1337) Arkæobotanisk analyse af en hustomt fra førromersk jernalder*. 8. Moesgaard Museum: Afdeling for Konservering & Naturvidenskab.
- Skaarup, B., 2011: *Bag brødet: dansk brød og bagning gennem 6.000 år*. 1. udgave. Kbh.: Gyldendal.

Internet

Andersen, N.H., 02.11.2012, 2012 - Sarupprojektet

Undersøgelser af gravanlægget ved Frydenlund, Wordpress.

<https://frydenlundsarup.wordpress.com> 17.07.2015, 2015.

Medicinurter, 03.05.2015, 2015 - Almindelig vorterod.

<http://www.medicinurter.dk/herbarium/vorterod-almindelig#comment-9685>
03.05.2015, 2015.

Figurliste

Figur 1: Kort over Sjælland med rød markering af den arkæologiske lokalitet

Brokbjerggård. Kilde: Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering, Danmark 2017.

Figur 2: Almindelig vorterod, Foto: Sloth, N. 2003, Biopix. Se også:

http://www.biopix.dk/vorterod-ranunculus-ficaria_photo-8043.aspx

Figur 3: Forkullet almindelig vorterod. Foto: Petersen, L.B., 2014

SJØFART I NOREG PÅ 1600- 1700-TALET

Anja Haugland Svingen, Masterstudent, UIB

Sjøfart omhandlar transport av varer og personar, er eit eksistensgrunnlag, profittgrunnlag og sjansespel. Det omfattar den totale bruken av sjøen som består av transport, fiske, jakt, fangst, militær maktøving og andre verksemdar. I denne artikkelen er sjøfart avgrensa til sjøtransport ved kysten i Noreg med ulike fartøy. Formålet med denne artikkelen er å presentere to arkeologiske, marine funn og korleis dei belyser sjøfart i ein historisk periode frå 1600- til 1700-talet ved kysten i Noreg. Hovudfokuset vil slik vere respektivt retta mot orlogsskipet *Fredericus Tertius* og Godøysund-funnet.

Frå marin til maritim arkeologi

Forholdet mellom mennesket og havet har utvikla seg forskjellig opp gjennom tidene. Forholdet har vore bygga på ulike motiv, intensitet og resultat, og har slik blitt mangfaldig og samansett. Dette gjeld også i arkeologisk forskingssamanheng. Dette da det i dag finnes fleire ulike definisjonar av havrelatert arkeologi. Hovudsakeleg er det to hovuddisiplinar som rår: marin og maritim arkeologi, men desse arkeologiske metodane er ofte omtala om ein annan og treng avklaring.

Grovt kan ein seie at marin arkeologi er definert som studium av skip og båtar. Ein båt og eit skip har mange likskapstrekk, men ein *båt* er rekna for å vere eit ope fartøy, og eit *skip* skal vere delvis eller fullstendig tildekt. Marin arkeologi omfattar studie av materielle leivningar av materiell kultur under vassoverflata. Denne definisjonen avgrensar studiet av kjeldematerial til der det er deponert. For arkeologar som Keith Muckelroy var dette unødvendig avgrensa og i 1978 kom briten med framlegg om sub-disiplinen *maritim arkeologi*.

Muckelroy retta slik fokus mot dei tekniske, sosiale, økonomiske, politiske og religiøse aspekta fartøya hadde, men i likskap med marin arkeologi avgrensa han også kjeldespekteret til å vere deponert under vassoverflata. Definisjonen hans opna opp for diskusjon, og i dag omfattar maritim arkeologisk forskning alle sider av menneskets forhold

til havet. Den baserer seg på alle havrealterte kulturspor som materielle leivningar og ikkje-materielle spor. Disiplinen er uavhengig om den er deponert over eller under vassoverflata.

Skipsteknologisk utvikling

Med sine store kystgrenser har Noreg hatt gode, essensielle naturvilkår av beste føresetnad for utvikling av båtar, skip og sjøfart. Sidan tidleg tidspunkt i historia har fartøya og sjøfart spelt ei stor rolle i kvardagslivet her, og vore grunnleggjande for overleving og sosial utvikling. Dette ettersom transport på vassoverflata var meir praktisk enn transport på fastlandet.

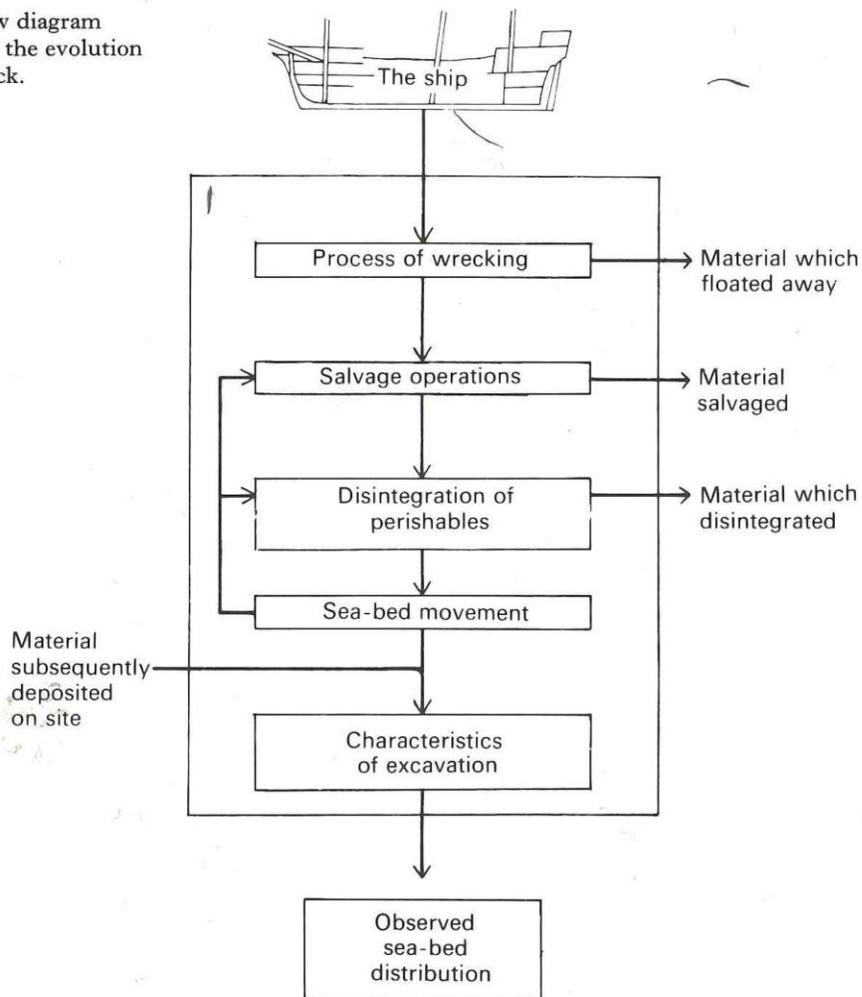
Ut over 1600-talet vart dei nordiske fartøya påverka av kravell byggjeteknikk frå Middelhavet. Det vil seie at skrogets skjelett var det fyrste som vart byggja og slik er det som bestemte forma på skipet. Ein kan seie at eit kravellbygga fartøy har hud av glatt bordkledning, men det må nemnast at slik bordkledning òg kan bli til på andre måtar. Tradisjonen gav eit tett, sterkt fartøy med fine linjer og vakkert material som var glattbygga. Teknikken kom til Noreg då nederlandske kravellbygga fartøy var her og henta store mengder med skipstømmer. I starten var det utanlandske leiarar som styrte prosessen, men i løpet av 1700-talet oppstod det miljø som kunne byggje denne teknikken. Det var gjennom denne påverknaden og Danskekongens styre over landet at bygginga av orlogsfartøy oppstod i Noreg. På 1600- og 1700-talet skjer det ei utvikling av teknologi og formgjeving i handels- og sjøfartsnasjonanes bygging av orlogsskip. Skipa spelte ei stor rolle både økonomisk og politisk, og ei av dei største endringane på 1600-talet var at orlogskipa fekk kanoner. Denne utviklinga førte til eit behov for større og meir stabile skip med ei anna styrkefordeling, og kravellteknikken vart tatt i bruk.

Fredericus Tertius som kjelde

Skipsvraket ein gjekk ut i frå var orlogsskipet Fredericus Tertius, som vart funnen av dykkarar frå Dykkar- og Froskemannskulen på Haakonsværn i Bergen ved Kongshavn i Laksevåg. Funnet var eit resultat av eit øvingsdykk i desember 1989, men kva var det som bekrefta teorien om at dette var vrakrestane av orlogsskipet Fredericus Tertius?

Figur 1 syner Muckelroy sitt flyt-diagram av evolusjonen til eit skipsvrak. Figuren illustrer prosessen eit skip går igjennom frå det søkk til det er nådd botn og er blitt påverka av hendinga, samt påkjenninga over tid. Prosessen går føre seg slik: 1) skipet forlis og overflødig material flyt opp, 2) det blir sett i gang operasjonar for å berge material, 3) material går i oppløysing, 4) det skjer ei rørslse på havbotnen og materialet finn sin plass, 5) det som er att frå forliset etter denne prosessen spreier seg på havbotnen og etter tid kan elementa observerast spreidd.

Fig. 5.1 Flow diagram representing the evolution of a shipwreck.

Figur 1: Flyt-diagram. Evolusjon av eit skipsvrak (Muckelroy 1978, s. 158).

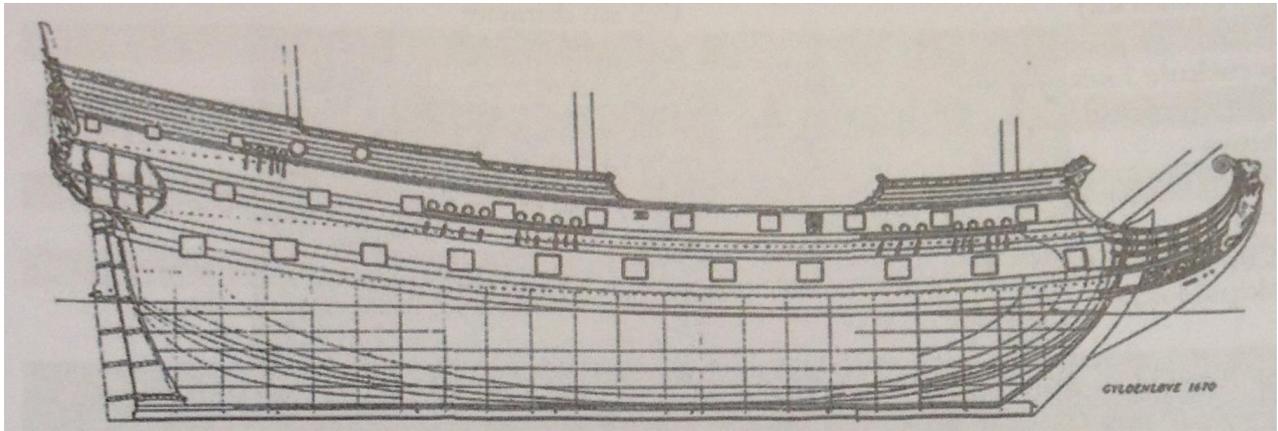
Grunna desse faktorane forsvinn mykje av artefaktene når dei, forholdsvis mot sin hensikt, hamnar under vassoverflata. Det er likevel desse hovudfunna av vrak og vrakgods som har vore grunnlaget for arkeologi under vassoverflata. Vrakfunnet frå 1989 var nedbroten og nærmast oppeten av pelemark. Tar ein føre seg Muckelroy sin figur om "evolusjonen til eit skipsvrak" er dette forståeleg, men utan andre kjelder gjev det lite grunnlag for kartlegging og stadfesting om det var Fredericus Tertius.

Med utgangspunkt i rapportar om forliset i frå skipets kaptein og rettsføringa etterpå, finnes det opplysningar om berga kanonar, funn av kanonkuler, og andre element frå vraket som samsvarar med det Fredericus Tertius ein gong var utrusta med. Med utgangspunkt i dette, samt mål av fartøyets vrakdelar, kunne det difor med sikkerheit konstaterast at dette var orlogsskipet Fredericus Tertius frå 1714.

Skipets oppbygging og formål

Av historiske kjelder veit ein at Orlogsskipet Fredericus Tertius var eit svært komplisert kravellbygd *linjeskip* bygga av Hollendaren Mattijs Hermandsen på Bremerholm i Danmark i 1671-1672. *Linjeskipa* var tunge utstyrte slagskip med to til tre dekk for kanoner. Skipa samla seg på ei linje under sjøslag og fekk namnet *linjeskip*. Fredericus Tertius bestod av eit mannskap på kring 330-391 og romma 52-60 kanoner. Vekta av kanonane var spreidd langs skipet, men førte likevel til tung last og dårleg styreevne ettersom det påverka roret.

Ser ein på systerskipet *Gyldenløve* (figur 2) hadde Fredricus Tertius ein kjøll med konstruksjon lik vasslinja. Kjølen er "grunnmuren" under kravellbyggjeprosessen og er ofte omtala som ryggrada til fartøyet. Den er midtpunktet i skipets botn og sørger for eit stivt, stabilt og smidig skip. Konstruksjonen til Fredericus Tertius vil seie at kjølen ikkje var krum eller særleg djup akterut, altså bak. Det var bra under krigføring, men elles kunne dette gje problem for manøvreringa av skipet då det ikkje er eigna for å "felle av med vind". Altså det som var hovudårsaka til grunnstøytinga. I tillegg til dette ser ein også på illustrasjonen at Fredericus Tertius har hatt tre master og hadde detaljerte dekorasjonar.

Figur 2: Teikning av Fredericus Tertius systerskip Gyldenløve frå år 1670 (Søyland 2015).

Fredericus Tertius vart sett inn som beskyttelse i Nordsjøen av fartøy frå England og Holland mot svenskane under den Nordiske krig (1709-1721), men var ikkje delaktig lenger enn til den 02. April 1713. Orlogsskipet hadde jaga etter eit kaperskip, men då målet slapp unna segla det vidare inn til Bakkasund og enda til slutt i Bergen for påfyll av øl og lys. I Bergen kom vintervêret brått på og dei måtte overvintre der til våren. Det var då skipet skulle rette kurs ut mot havet igjen at forliset skjedde. Orlogsskipet vart nærmast gløymd fram til vrakrestane vart funnen i 1989 ettersom samtidskjeldene ikkje hadde loggført eksakt lokaliseringpunkt. Av dette ser ein at stadnamn og namngjeving også spelar ei rolle for arbeid med den maritime arkeologien.

Namn som sjøfartsfunn

Langs kysten finnes det mange beskrivande namn knytt til skip og sjøfart. Namna er knytt til både naturen over vassoverflata, men også kulturelement under den. Arkeologen Christer Westerdahl har gruppert og definert namna til ulike skip- og sjøfartsrelaterte omgrep, sett dei i kategoriar og argumentert kvifor elementa har fått sitt namn. Ein av desse kategoriane er nasjonalitets namn.

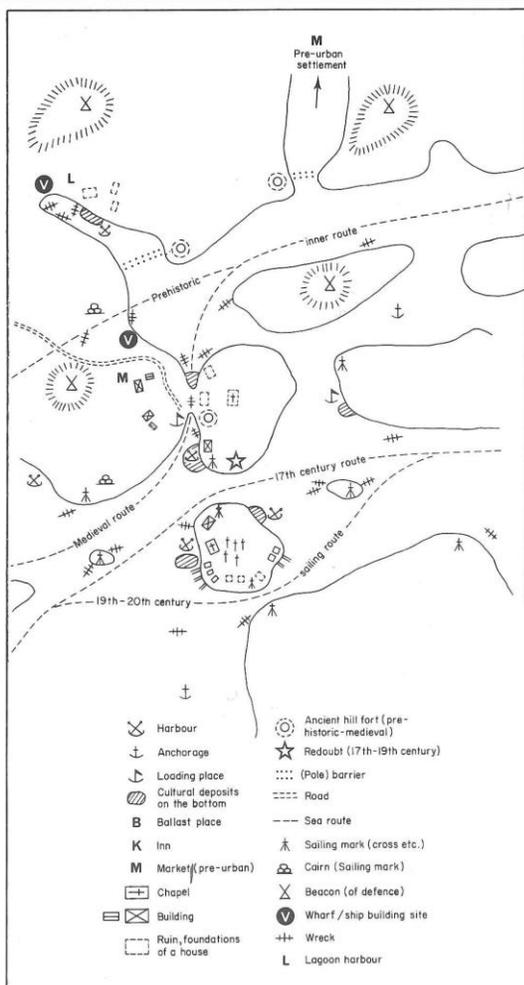
Nasjonalitetsnamn omfattar hovudsakleg fartøy som har grunnstøytt eller forlist, men kan også omfatte namn basert på nasjonaliteten til bestemte sjøfartsbesøk. I tillegg til dette finnes det også andre namn som indikerer sjøfart. I Bergen har ei hamn namnet *Jektvika/ Jekteviken* og var tydeleg meint som hovudstasjon for *Jakt*-fartøy. Altså indikerer namn på

fartøy utveksling av fartøyteknologi, at dette skjedde ved sjøtransport langs kysten av Noreg, og at enkelte hamnar var atterhald ulike fartøy.

Andre stadnamn kan vidare indikere naturforhold som har vore viktig å kjenne til i sjøfarten. Slike stadnamn kan til dømes ha sund eller sundet i seg, og slik ganske logisk indikerer at det er eit sund. Hamnelandskapet i Godøysund er eit døme på dette.

Maritimt kulturlandskap og kultursentrum

Christer Westerdahl rette lys på eit *maritimt kultursentrum* og utvikla det, samt maritimt *kulturlandskap*, som omgrep.

Figur 3: Eit fiktivt maritimt kultursentrum med moglege komponent (Westerdahl 1989, s. 58).

Som figur 3 syner, er eit *maritimt kultursenter* ein konsentrasjon av uvanlege, samansette bevis for maritime verksemdar. Den er ein del av det større biletet, av det maritime kulturlandskapet.

Tolkinga av eit landskap er basert på individets bakgrunn og kultur. Avgrensing av landskapet er vesentleg i landskapsanalysen, og korleis variasjonane i landskapet vert oppfatta er opp til kvar observatør. Eit *maritimt kulturlandskap* byggjer på den same tolkinga, men då med fokus på det *maritime* som grense. Det maritime kulturlandskapet ved Godøysund har ingen skipsfunn, men omfattar funn som gjer det til eit maritimt sentrum.

Godøysund

Ei hamn utgjer viktige knytepunkt til det maritime kulturlandskapets nettverk av fartøy. Dei er rekna som kjernen i det maritime kultursentrumet ettersom det er der trafikken av alle slag møtes.

Godøysund var ein sentral stoppestad for handelstrafikk mellom Bergen og Hardanger. Det var ei gjestehamn med overnattingsmogleik for dei sjøreisande så vel som knutepunkt for dei utan båt. Det var ei hamn Skotske skip kom til for å laste tømmer i frå. Skottehandelen tok slutt mot slutten av 1700-talet. Lokaliteten består av lausfunn frå eldre skipsvrak og ballastrøyser.

Ballast er rekna for å vere eit lesseobjekt, ein daudmannsvekt, som vart nytta dersom/ når det ikkje var nok transportgods for å oppretthalde optimal vekt til fartøyet. Vekta skulle helst vere så nær kjølen som mogleg. Av vrakfunn kan ballast stundom vere det einaste som er igjen av fartøyet. Ballasten utgjer ein markant del av det maritime kulturlandskapet og består hovudsakleg av sand, grus eller stein frå samtida.

Ved Godøysund er det funnen 4 ballastrøyser av ulike mål. Av prøvesjaktene vart det funnen masse bein av husdyr som gris og storfe, samt østersskjell og skal av hasselnøtter. I tillegg til dette vart det funnen to kritpiper i den eine prøvesjakta. Den eine vart fastslått til å vere frå byrjinga av 1600-talet, medan den andre stammar frå tidleg 1700-talet. Utover dette vart det observert ein mura sti rundt på øyane og ei steinbru frå/ til det eine sundet. Dette er rekna som verdiaukande gjenstandar for kultur- og nærområdet på Godøysund.

Stadnamn spelar også ein stor del av det maritime kultursenteret. Dette kjem mellom anna fram på eit kart av Godøysund. Her ser ein til dømes at nordsida av sundet har namnet *Hamnaholmen*. Dette indikerer at sundet har hatt fleire hamner og namngitt dei for ordenens skuld.

Med bakgrunn i dette ser ein altså at Godøysund var eit maritimt kultursentrum. Ser ein det maritime kulturlandskapet i samanheng med skottehandelens påverknad og stadnamn

forstår ein at gjestehamna var knytt til sjøfart på 1600- og 1700-talet, men dette treng gjerne supplerings frå skrifteleg materiale eller andre kjelder.

Maleri av Andreis van Eertvelt

Maleriet av Andreis van Eertvelt, figur 4, syner ei lastescene frå kysten av Noreg kring 1600-talet. Scena er pedagogisk oppbygd og illustrerer nederlendarar/ hollandske skip som handlar trelast i Noreg, og korleis lastinga gjekk føre seg i ei naturhamn. Nordmenn står på stranda og langar trelast. Skipa er spesiallaga for å ta i mot tømmeret i ope farvatn. Illustrerer at spora av handelsverksemda forsvinn i det skipa seglar vidare, noko som ikkje fører til arkeologiske kjelder av hendinga.

Figur 4: Nederlandske skip hentar tømmer i norsk hamn. Måla av Andreis van Eertvelt mellom 1610 og 1620. National Maritime Museum, Greenwich, London (Margit Løyland 2012).

Ein kan førestille seg at spora frå handelen forsvinn i det skipa seglar vidare av garde, men Jasinski og andre arkeologar meiner det maritime arkeologiske arbeidet då skal rette søkelys på kjelder på land der lasta hamna. At forskinga slik berre er avgrensa til forskarens kreativitet. Med bakgrunn i dette og biletet kan ein seie at dette gjev ei forklaring på det ein helst ser i maritime undervass-undersøkingar: lokalitetar som ikkje har eit kjent knytepunkt til ei handelshamn og blir tolka som stoppestadar, ankringsstadar og/ eller ballaststadar.

Belysninga av to marine kjelder i eit maritimt perspektiv

Forholdet mellom mennesket og havet var blitt mangfaldig og samansett på 1600-talet. Grunna Muckelroy sitt pionerarbeid for den maritime arkeologien retta sub-disiplinen vitskapleg synspunkt mot alle sidene ved sjøfart.

Vrakrestane av Fredericus Tertius syner at samtida hadde eit behov for større, sterkare, lasteevne. Orlogsskipet som kjelde, samt skipets oppbygging og formål syner at skipet spelte ei stor rolle økonomisk og politisk i samtidas sjøfartssamfunn. Likevel spelar kjeldekritikk ei stor rolle i marin arkeologisk samanheng og ein ser av evolusjonen til funnet at det trengs supplering av fleire kjelder, samt skriftleg materiale som fortel meir om skipet. Dette både med tanke på konstruksjon, bruksområde og forliset. I tillegg til dette fortel også stadnamn langs kysten og nasjonalitetsnamn om sjøfart i perioden.

Ballastfunna, dei mindre lausfunna og stadnamn ved Godøysund fortel om eit maritimt kulturlandskap og kultursentrum. Avgrensing av landskapsrom er viktig i forståinga, men vert oppfatta ulikt av kvar enkelt observatør. Ser ein det maritime kulturlandskapet i samanheng med skottehandelens påverknad og stadnamn forstår ein at gjestehamna var knytt til sjøfart på 1600- og 1700-talet, men dette treng gjerne supplering frå skriftleg materiale og/ eller andre kjelder. Maleriet av Andreis van Eertvelt er eit pedagogisk praktsupplement og syner korleis sjøfart har gått føre seg utover det dei arkeologiske funna kan dokumentere, og at forskinga slik berre er avgrensa til forskarens kreativitet.

Med bakgrunn i dette ser ein at sjøfart som sjøtransport ved kysten i Noreg har bestått av ulike fartøy, at sjøfart har spelt ei enorm rolle for kvardagslivet her, og at sjøfart har vore grunnleggjande for sosial utvikling.

Vidare lesing

- Arisholm, T., Hesthammer, M., Kristiansen, Å., & Tom, R. (2008) *Kravellbygging i Norge. Historie, teknikk, utvikling*. Oslo: Norsk Sjøfartsmuseum.
- Christensen, A. E. (1995) Skips og båtfunn som kulturminnekategori - muligheter og begrensninger. *Rapport fra seminar 22.25. september 1993, Korshavn ved Lindesnes*. Oslo: GCS.
- Hansen, A. M. (1999) Levekår i orlogsflåten på begynnelsen av 1700-tallet. Eksempelet Fredericus Tertius (1672-1714). *Sjøfartshistorisk årbok*. Bergen: Bergens Sjøfartsmuseum.
- Jasinski, M. E. (1995). Maritim arkeologi - genesis, definisjon, og kunnskapsbehov. *Marinarkeologi. Kunnskapsbehov. Rapport fra seminar 22.25. september 1993, Korshavn ved Lindesnes* (s. 103–128). Oslo.
- Muckelroy, K. (1978) *Maritime Archaeology*. Cambridge University Press.^[1]
- Munkgaard, J. H. (1975) *Gamle handels- og gjesteversteder på vestlandet*. Bergen.^[1]
- Nymoen, P. (2009) Marginale steder eller marginale kilder? *Urbane underskog: strandsteder, utvekslingssteder og småbyer i vikingtid, middelalder og tidlig nytid*. Oslo: Novus forlag.
- Scheen, R. (1971) Orlogsskipet "Fredricus Tertius"s uløselige hendelse i Bergens leed 1714. *Norsk Tidsskrift for Sjøvegen*.
- Søyland, E. H. (2015) *Marinarkeologisk registrering. Oppheving av midlertidig fredning Fredricus Tertius - Bergen kommune*. Bergen.
- Wammer, E. utvik. (2007) *Marinarkeologiske registreringer. Reguleringsplan Godøysund. Tysnes kommune*. Bergen.
- Westerdahl, C. (1989). *Norrlandsleden I. Källor till det maritima kulturlandskapet*. Härnösand, Sverige: Läns museet - Murberget.

THE SERPENT IN THE SWORD

SOME THOUGHTS REGARDING THE SWORD DURING THE VIKING AGE (8TH – 11TH CENTURY)

Mag. Florian Messner, MA, University of Innsbruck

<i>"At kveldi skal dag leyfa, konu, er brennd er, mæki, er reyndr er, mey, er gefin er, ís, er yfir kemr, öl, er drukkit er"</i>	Translation : "Praise day at even, a wife when dead, a sword when tried, a maid when married, ice when it's crossed, and ale when it's drunk." Havamål, stanza 81

The Vikings were not a cruel, uneducated and scruffy group of heavily armed warriors as often claimed today. Instead, a highly complex society developed in Scandinavia in the early Middle Ages with an autonomous culture, mythology and craftsmanship. The warrior had an important role in this community and thus so had his most important attribute, the sword.

Figure 1: Common illustration of Viking warriors

The problem of “the Vikings”

Before we get to the sword itself, it is necessary to explain a term more closely which today is often used incorrectly, namely “Viking”. Not all Scandinavians were Vikings and not all Vikings were from Scandinavia. “Go on viking” itself means nothing else than “go for looting”. Therefore, the contemporaries hardly speak of Vikings as an ethnicity, but rather of “Northmen” or “Danes”. The most famous saying about these Northmen derives from the hand of an Anglo-Saxon monk of the 9th century: “*A furore Normannorum libera nos, Domine.*” (“From the fury of the Northmen deliver us, O Lord”).

Also, one can hardly speak of the Vikings as one nation. Rather, they consisted of a variety of quarrelsome tribes who united themselves just for the pillaging voyages. Only Harald Fairhair succeeded in establishing a stable royal power base in the early 9th century, but only in parts of Norway. In Denmark and Sweden many petty kings ruled for a long time.

In summary, there was no uniform people of the Vikings and the same applies also to the so-called “Viking Sword”. It was not at all the standard weapon, as illustrated all too often nowadays.

Figure 2: The “Huskarl”, a modern recreation of a Viking sword (Petersen Type S) by Albion Armourers

The Norsemen used largely the same types of swords as their main enemies, the Saxons in England, the Picts in Scotland, the Irish in Ireland and the Franks in the West. In the course of their wide campaigns and trade relations which reached Sicily, Constantinople (Miklagård) and the Abbasid Dominion (Serkland) the Northmen developed special forms and variations of these common sword types. In particular, the rich decoration of the swords with precious metals and animal style designs reached a golden in Scandinavia. This tradition stretches far into the High Middle Ages as demonstrated by the unique Suontaka sword (Type AE) from Finland (around 1100 AD, but perhaps with older fittings). A very

similar sword was found in 2011 in Langeid (Bygland, Norway) and is roughly from the year 1030.

Figure 3: Modern recreation of the Suontaka sword.

Figure 4: The hilt of the sword from Langeid

Instead of “Viking swords”, it would be better to speak of “swords of the Viking age”. In the next chapter I will give a brief outline of the development of the sword in Northern Europe from the 8th to the 11th century. In addition to the classical approaches of recording and classification, I would like to introduce some practical aspects regarding the topic “form follows function”.

The development of the sword in the Viking Age

The swords of the 8th to the 11th century derive in their early form, not only in Scandinavia, mainly from the late-antique “spatha”. This weapon descends probably from a Germanic form and was adopted by the roman cavalry as a classical chopping and thrusting-sword. One characteristic of the Spatha is the long double-edged blade that runs almost straight to

the tip. Noticeable are the relatively short hilt and crossguard which shows that the weapon was clearly meant for the grip of one hand.

Figure 5: The recreation of a Spatha (3rd century AD) from Podlódow by Patrick Bartá

Towards the end of the 8th century, after the migration period and at the beginning of the so-called Viking Period, the spatha looked basically still like its late antique predecessors. The compilation of the type development was introduced first by Ellis Behmer in 1939 which has validity until today and was supplemented just in details by later researchers. Behmer distinguished nine different types, which were later reduced to four, and he characterized in his classification just the handles without considering the blades and the general shape.

The most famous archaeological finds of this time originate from Sutton Hoo (United Kingdom) and Vendel (Sweden). The spatha from Sutton Hoo corresponds to type 4 according to Behmer and is characterized by an extremely elaborate design: The blade consists of several panels of pattern welded steel and the handle is made of gold with an inlaid work of garnet in “cloisonné technique”. Truly the weapon of a king (Fig. 7 to the right), the sword probably belonged to King Raedwald once (+625).

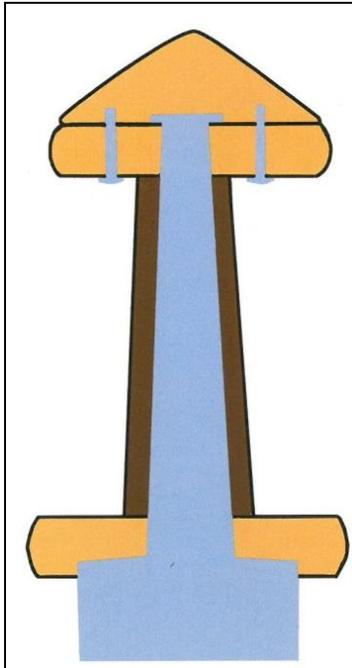

Figure 7: Illustration of the composition

The defining characteristic of migration period and Viking era swords is the composite pommel. It consists of the horizontal “upper guard” and a riveted “pommel crown”. The shapes of this crown range from a simple triangle to elaborate spherical or drop-shaped examples. Frequently they are also overlaid with precious metal and covered with animal style designs.

The classification of swords from the Viking age goes back to Jan Petersen. His work “De Norske Vikingesverd”, published in 1919 in Oslo (formerly Christiania), lists a total of 26 types (A-Z/Æ), based on the shape of the hilt. Mortimer Wheeler condensed the types in 1927 into seven, to which Ewart

Oakeshott added two in the sixties (Types I-IX).

In the early 1990s, Alfred Geibig tried a new approach in his classification of the Viking age swords from Haithabu (Germany). He examined both the shape of the blade as well as the complex structure of the handle. These combination tables are currently the most advanced approach to this classification, but those of Wheeler/Oakeshott are internationally prevailing.

It is believed today that only a small part of the blades, which were found in Scandinavia, were actually forged there. Rather, one can assume that since the beginning of the migration period and particularly in the Viking age quality blades were imported from western and central Europe and then fitted locally with crossguard and pommel. The most famous example of this trade is the so-called “Ulfberht sword”.

Figure 8: The inlaid inscription “+VLFBERHT+”, the eponymous part of this sword type.

More than 100 of these swords were found throughout Northern Europe, although it is now believed that the blades actually came from the Rhine area. The name of this type derives from the engraved inscription which depicted the name “Ulfberht” (several dictions) on the fuller. Since the swords cover a period of over two hundred years (8th-11th century) it is probably the brand-name of a workshop and not of a single smith.

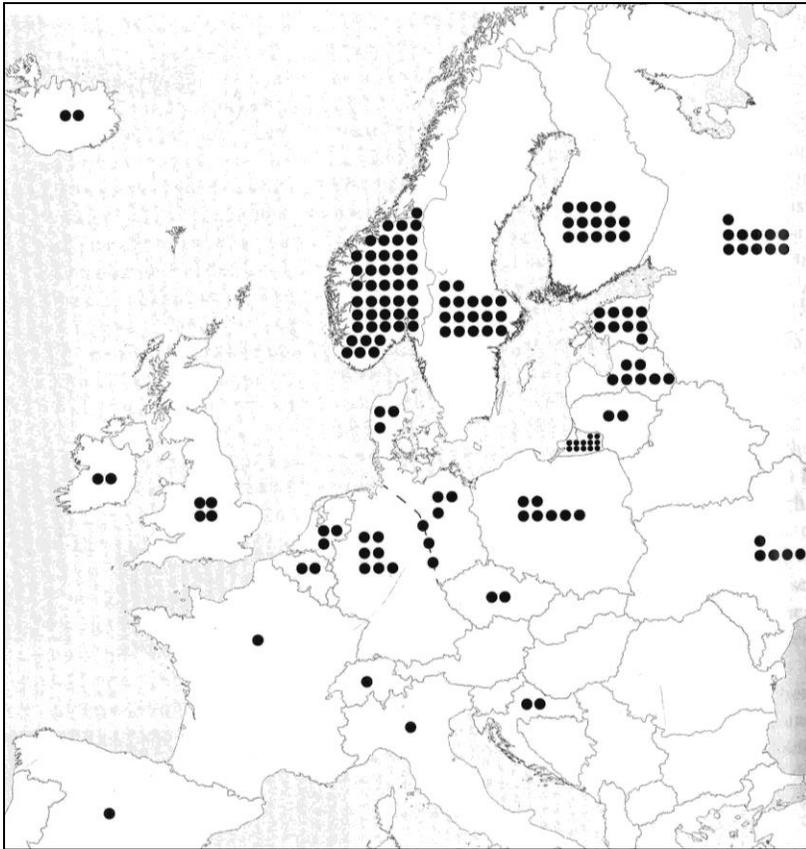

Figure 9: The distribution of Ulfberht swords in Europe

The composition of the blade

The swords of the Viking age have been forged in a complex process. During this time there existed no all-steel swords¹, but so-called “pattern welded” weapons. Here several twisted metal bars form the core of the sword. These bars are made up of two different types of iron, of which one contains less and the other more carbon. This procedure saved expensive steel,

¹ First indications are mentioned in the Thidrek saga (Legends of Theoderic the Great) where a smith rasps repeatedly a sword and forges with the swarf a new sword that is made entirely of steel.

which was expensive to refine, and it was possible to create impressive patterns with these two materials. After etching with a weak acid the higher alloyed steel appears much brighter than the less alloyed. Through the skilful assembly of the twisted rods it seemed at sidelight as if a snake would crouch upon the blade.

The German term “wurbunt”² (lit. translated “snake colourful”) is a very good depiction of this form of smithery. Perhaps the repeated mentioning of snakes or dragons in combination with swords in the Nordic sagas derives therefore.

The especially hardened blades were welded separately to both sides of the iron core. Thus, a sword had a soft core and hard edges. So it was at the same time flexible, but not too brittle, which made it an ideal tool for cutting and slashing. Due to this complex forging-process it was possible that the forge welding broke apart and the sword shattered as it is often described in the sagas, like in chapter 13 of Gull-Þóris saga. Here the sword of Thorbjörn brakes as he hits the helmet of Thorir.

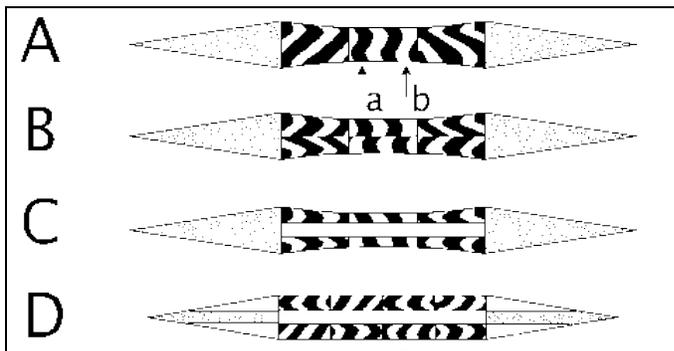

Figure 10: Different cross sections of Viking age swords, the striped parts are pattern welded.

Some thoughts about “Form follows function”

So we have an excellent forged sword, designed for slashing and a bit stabbing. But how did the Vikings use their swords in combat?

The really short guard indicates the fighting style: As in historical depictions recognizable, the fighters always used in addition to the spatha a shield to deflect enemy blows. The

² This expression derives from a letter of King Theoderic the Great who thanked for two swords, where there was “a serpent in the sword”. The german term “wurbunt” depicts this with “Wurm” the old word for dragon or snake.

parrying of an opponent's weapon with the sword was not common. On the one hand, when parrying with the blade, you risked that due to the small guard the sword of the enemy slipped in your own hands and on the other hand, the material of the blade was also not suitable for the direct contact between swords. The hardened edges were welded to the iron core and there was always the risk of breaking.

It is a common misconception that the Northmen used their swords in the so-called “Shield Wall” technique. Similarly to a Roman *testudo* formation, the warriors formed several rows one behind the other. The first three rows formed a closed front-wall with their round-shields and moved slowly toward the enemy. If the enemy used the same tactics, two shield walls clashed and a stinging and hitting began in a very limited area. In such a situation a long sword was out of place. For such situations it was common to use a short sword or fighting knife, called “seax”. Only when one of the shield walls ripped apart, the sword was used again in the individual battles.

Conclusion

The sword of the Viking age was neither a heavy, clumsy cleaver nor a mystical high-tech weapon. The extant pieces show that the Vikings were skilful craftsmen who used the tradition of their forefathers and developed their own unique way of forging a sword. The result was a range of

swords, beginning with the very simple ones for the common warrior and reached its peak with the very elaborative works for Jarls and kings. The latter show the high quality of Viking smiths and their understanding of the unification of form and thought in a single workpiece like a sword.

Figure 11: Richly decorated sword hilt, Kulturhistorisk Museum, Photo by the author.

Further reading

- Behmer, E. (1939) Das zweischneidige Schwert der germanischen Völkerwanderungszeit. Stockholm.
- Geibig, A. (1991) Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Neumünster.
- Laible, T. (2008) Das Schwert. Mythos und Wirklichkeit. Bad Aibling.
- Oakeshott, E. (1991) Records of the Medieval Sword. Woodbridge.
- Oakeshott, E. (2007) The Archaeology of Weapons. Woodbridge.
- Petersen, J. (1919) De Norske Vikingesverd. Oslo.
- Pierce, I. (2002) Swords of the Viking Age. Woodbridge.
- Stalsberg, A. (2012) Das Ulberht-Schwert aus dem Neuenburgersee, in: Archeologica Helvetica 43/2012, p. 120-129. See also: <http://www.jenny-rita.org/Annestamanus.pdf>.
- Williams, G. (2014) Peter Pentz, Mathais Wemhoff, Vikings. Life and legend. London.
- Wheeler, M. (1927) London and the Vikings. London.

KVINNERS ROLLE I VIKINGTIDENS KULTPRAKSIS

Julie Westlye, Masterstudent, Universitetet i Bergen

Når vi ser på den arkeologiske forskningshistorien og hvordan den har fremstilt kjønnetes ulike roller i vikingtidssamfunnet ser vi en overvekt av fokus på vikingkvinnens rolle som husfrue. Husfruen bærer nøklene og styrer den hjemlige sfære, mens menn styrer utomhus som den overordnede leder og griper slik inn i alle samfunnsfærer. Dette innebærer en rolle både i politikk, religion og materiell og kulturell utveksling. Hensikten med denne artikkelen er å stille spørsmål ved denne begrensede fremstillingen av kvinnens samfunnsrolle i vikingtiden. Hadde kvinner også status innenfor andre samfunnsfærer, slik som kult? Og videre, hvordan kan vi forske på dette arkeologisk? I denne artikkelen vil det tas utgangspunkt i to gravfunn, henholdsvis Oseberggraven og båtgraven K/IV i Sørlike Bikjholberget på Kaupang, for å belyse hvilket gjenstandsmateriale som kan gi oss informasjon om seid og dens utøvere.

Kult i Vikingtid

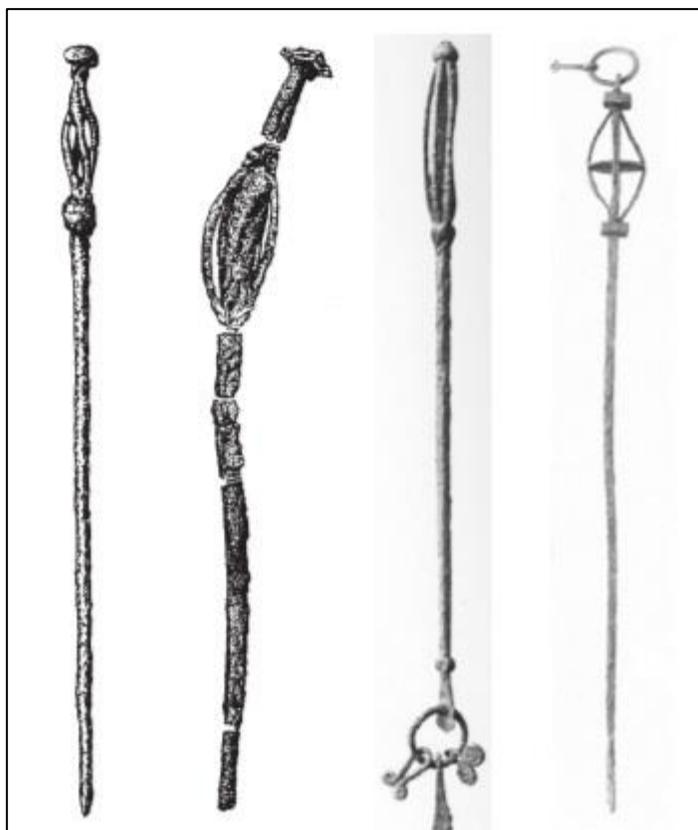
Henvisninger til kvinner med magiske ferdigheter, såkalte volver og gydjer, som holdt seremonier, kastet forbannelser eller tilkalte hjelpeånder, finner vi i flere av de islandske sagaene. I de skriftlige kildene er denne kultpraksisen ofte omtalt som seid. Seid virker til å ha vært en kollektiv term for et helt kompleks av praksiser. Brit Solli kaller det en form for operativ magi.

Seidmagien kunne ha både positive og negative utslag. Seidutøveren kunne bl.a. se i fremtiden, hele skader, bringe hell, men hun kunne også kaste forbannelser over land og mennesker. Denne praksisen er sett som nært forbundet tilkallingen av hjelpeånder og andre overnaturlige vesen. De seneste tolkningene av denne kultpraksisen ser den som en spesifikk form for sjamanistisk, spirituell praksis utført i hovedsak av kyndige, kvinnelige seersker og i noen tilfeller mannlige trollmenn. Mye tyder dog på at denne kultpraksisen i all hovedsak var en rolle forbeholdt kvinner. En mannlige utøver sto i fare for å bli anklaget

for *ergi*, umandighet. Seidutøvelse kan ha inneholdt ritualer og symbolikk som tilhørte kvinnesfæren, var forbundet med kvinnelig seksualitet eller krevde at utøveren inntok en kvinnerolle i seksuelle ritualer.

Seid utgjorde kun er bit av det større kultkomplekset i vikingtid. Mye tyder på at religiøsitet i det førkristne Skandinavia uttrykkes gjennom ritualer og seremonier som utgjorde en del av det daglige liv heller enn en tydelig organisert, overbyggende struktur. Kultledere i det førkristne Skandinavia utgjorde ikke noen organisert eller hierarkisk institusjon og det fantes heller ingen organisasjon eller institusjon som kodifiserte ett verdensbilde og én rituell praksis. Slik skiller den seg fra de store verdensreligionene vi kjenner fra vår egen tid.

Å avdekke seid

Figur 1. Skandinaviske staver fra Vikingtid. Foto fra Heide 2006

Hvordan kan vi observere spor etter kult? Og mer spesifikt; når kan vi si at en kvinne gravlagt i vikingtid på et tidspunkt kan ha tilhørt den kulten vi omtaler som seid?

I følge arkeolog Neil Price er det to typer gjenstander som mest tydelig lar seg knytte til seid. Disse er staver og narkotika. *Volve*, en vanlig betegnelse på seidmagikere i sagalitteraturen, kan oversettes som «stavbærerske». Det er også flere beskrivelser i eddadikt og sagaer av volver som bar stav. Et problem med mange av

gravene hvor slike funn er gjort er dog at de ofte enten er i dårlig stand, er dårlig dokumentert eller at de er kremasjonsgraver som gir lite informasjon om de avdøde. I alt finnes det kun 40 funn av stav i hele Skandinavia.

Det har tidligere vært vanlig å tolke staver i kvinnegraver som en del av kjøkkenutstyret, som stekepidd. Stavene har også vekslende blitt tolket som lampefot eller målestav. I senere tid, med en utvikling i forskningen hvor symboler, kult, religion og individ er mer i fokus, har alternative tolkninger av disse «spiddene» kommet frem. Mange erkjenner nå at noen av disse spiddene kan sees som staver, som en volves rituelle verktøy. Et eksempel er staven fra en kvinnegrav fra Villa i Tresfjord. Etter sin oppdagelse i 1894 ble den solgt til British Museum. Staven var opprinnelig tolket bl.a. som en krok for å håndtere fisk eller som et stekepidd. I sammenheng med utstillingen «Vikings-life and legend» har gjenstanden nå blitt tolket på ny som en trolldomsstav.

Både i Oseberggraven og i Kaupangs båtgrav K/IV er det funnet staver. Staver av lignende type som den i Kaupang er funnet i en rekke andre norske graver, bl.a. i Trå i Granvin, Gausel på Hetland, Veka i Vangen og Hopperstad i Vik. Felles for alle disse gravene er et rikt utstyr av smykker og eksklusive, i flere tilfeller importerte, gjenstander. I Hopperstadgraven og Gauselgraven var det, i likhet med Kaupang, gjenstander normalt assosiert med mannsgraver.

Trestaven i Oseberggraven har ingen åpenbare paralleller til andre norske funn. Anne Stine Ingstad har foreslått en tolkning av denne som volvestav. En trestav som muligens kan sammenlignes med den fra Oseberg er en hul runestav fra Hemdrup i Jylland, Danmark, men denne ble ikke funnet i gravkontekst. Staven er mer dekorert enn den fra Oseberg, men deler mange likheter i konstruksjonen. Inga-Marie Back Danielson har, med bakgrunn i dekorasjonene på staven, argumentert at den er en seidstav.

I Osebergskipet ble det funnet en lærpung med cannabisfrø. Det er ikke kjent flere slike funn fra Norge, men i en kvinnegrav på Fyrkat i Jylland, Danmark ble det funnet en mengde Henbanefrø. Også denne planten har potente sinnsendrende egenskaper. Det er vanlig i moderne forskning å knytte seid til sjamanisme. Bruk av narkotiske stoffer som del i

sjelevandningsritualer er kjent mange eksempler på. Graven fra Fyrkat er også blitt tolket som en mulig volveggrav. Den bar flere likhetstrekk med Kaupang og Oseberg, deriblant inneholdt også denne graven trolldomsstav. Lærpungen med cannabis fra oseberggraven og henbanefrøene fra Fyrkat kan slik muligens ha vært ment for bruk i en form for sjamanistisk transendensritual i sammenheng med seid.

Veving og spinning – fruktbarhet og seid?

Figur 2. Håndrokker fra Museum Europäischer Kulturen, Berlin. Foto fra Heide 2002

Tekstilfunnene fra Oseberg står i en særstilling. Ingen andre graver har gitt en så stor og variert samling av tekstiler og tekstilredskaper. Anne Stine Ingstad er blant dem som har tolket disse tekstilfunnene. Av spesiell interesse her er billedvevnadene, de såkalte *revlene*. Ingstad har hevdet at disse avbilder en form for religiøs prosesjon. Med bakgrunn i tolkningen av figurene på revlene, i tillegg til andre gjenstander i graven som bærer likhetstrekk med de ulike figurene, har Ingstad hevdet at en av osebergkvinnene kan ha hatt en spesiell status innenfor en fruktbarhetskult. Denne

tolkningen underbygges av at graven i tillegg inneholder gjenstander som har vært tolket som mulig kultgjenstander for bruk i religiøse prosesjoner, blant dem utsmykkede vogner, rangler og dyrehodestolper.

I den tidligere nevnte graven på Fyrkat i Danmark var kvinnen gravlagt i en vogn. Mye tyder på at det spesielt i Danmark og nordre Tyskland har vært vanlig å bruke vogn som kiste i statusgraver. Interessant i denne sammenhengen er at av de 14 gravene som følger denne skikken i disse områdene, er 11 kvinnegraver og resten av ukjent kjønn. Mytologisk sett

har vognen en sterk tilknytning til Frøya. Det fremstår tydelig at denne gjenstanden har en klar symbolsk tilknytning til kvinner og kanskje også fruktbarhetskult. Hvilken sammenheng kan dette så ha med seid?

Bland de vanligste gravgavene i kvinnegraver fra vikingtid er verktøy for spinning og veving. Her er verken Kaupang eller Oseberg et unntak, ei heller de andre gravene diskutert som inneholdt stav. Flere har hevdet at seidkunsten kan være tett sammenknyttet med de huslige praksisene spinning og veving. Ordet seid kan etymologisk stamme fra ordet tråd eller snor. Price har foreslått at ordet seid er assosiert med symbolsk binding, fanging eller tiltrekning av hjelpeånder eller andre vesen. Flere har argumentert at seid har hatt en sammenheng med sjamanistisk sjelevandring, der sinnet forlater kroppen gjennom transe. Heide foreslår at sinnet/sjelen som sendes ut av seidutøveren kan oppfattes som noe spunnet eller som spinning. Seid, argumenterer han, kan sees som en handling hvor utøveren spinner en form for sjeleutsending som sendes ut eller brukes for å tiltrekke ting. Denne ideen om en forbindelse mellom seid og spinning kan også knyttes til Nornene i norrøn religion: Tre gudinner som spant skjebnetråder og styrte menneskenes fremtid. De fleste av Heides argumenter er bygget på litterære kilder og tradisjoner fra lenge etter vikingtid og kan derfor sies å ha et noe usikkert grunnlag. Et interessant tillegg til de litteraturbaserte argumentene er den påfallende likheten mellom enkelte typer trolldomsstaver funnet i vikinggraver og tradisjonelle håndrokker, begge med en burlignende konstruksjon i enden.

Eldar Heide har foreslått at trådelementet i seid hadde en seksuell symbolikk. Han peker her på eksempler innenfor ulike nordiske sjamanistiske tradisjoner hvor språklige begreper for sjamanens sjeleutsending (gandr) kan spores etymologisk til å ha falliske hentydninger. Som tidligere nevnt kan den tilsynelatende stigmatiseringen av mannlige seidutøvere grunne i at praksisen var tilknyttet eller reflekterte aspekter av kvinnelig seksualitet. Den mulige seksuelle konnotasjonen bak seid sannsynliggjør at seidkulten har hatt en tilknytning til ideer om fruktbarhet. Hvis Osebergkvinnene hadde en tilknytning til fruktbarhetskult, kan denne kulten kanskje også ha hatt en sammenheng med spinning, veving og seid.

På grunn av at spinne og veveutstyr er såpass vanlig, lar det seg vanskelig argumentere for at funn av dette alene reflekterer seid. Likevel er det interessant å legge merke til når slike gjenstander opptrer i kontekst med andre kultgjenstander, som i Oseberg der staven lå i samme kiste som tekstilverktøy, eller der de forekommer i en ellers uvanlig kontekst, som i Kaupang, hvor to spinnehjul var tildelt mannen som gravgave.

Volvens trone

Figur 3. Stol fra Oseberggraven. Foto: Eirik Irgens Johnsen

Figur 4. Stolamulett fra gravfunn i Fyrkat, Danmark. Foto: Nationalmuseet, København

Stolen i Osebergfunnet kan være av spesiell interesse i sammenheng med seid. Price har foreslått at representasjoner av stol i graver kan symbolisere høyseter eller en form for trone tilknyttet trolldom og magi. Det er ikke funnet stoler av typen funnet på Oseberg i andre graver fra Norge. Sagafortellingene gir inntrykk av at det vanligste sittemøbelet i vikingtiden var veggfaste benker. Stolen som symbol er derimot representert i en rekke gravfunn med smykker i form av miniatyrstoler. En slik var bl.a. funnet i graven fra Fyrkat og i tre graver fra Birka, hvor det også er funnet andre gjenstander som kan knyttes til seid.

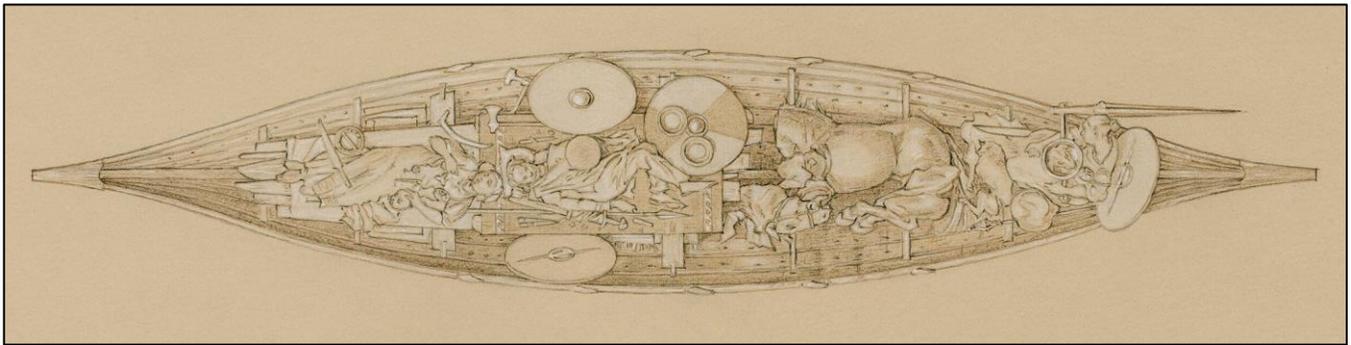
En av kvinnene i Kaupanggraven var muligens gravlagt sittende. I lys av Prices tolkning av stoler som et mulig høysete for seidutøvere, kan dette kanskje være av betydning. Det finnes flere eksempler fra Skandinavia hvor kvinner har blitt gravlagt sittende i en stol. Kammergravene Bj. 834 og Bj. 845 fra Birka i Sverige er blant disse. Disse gravene har også vært tolket som mulige volvegraver. I likhet med de andre gravene vi har nevnt var det også her rike gravgaver, deriblant kunstferdige smykker

og klær av høy kvalitet, i tillegg til en mulig trolldomsstav. Stol, representasjoner av stol og plassering av den gravlagte i sittende posisjon kan ut i fra dette tolkes som et symbol på status tilknyttet utøvelse av seid.

Seid-en kjønnsoverskridende praksis?

Det virker å være en et gjentakende trekk i de volvegravene diskutert over at mannsgjenstander forekommer i kontekst med kvinner. Også i Oseberggraven finner vi gjenstander tradisjonelt tilknyttet mannen, slik som redskaper knyttet til utendørs gårdsarbeid, hester og hesteutstyr. Også skipet i seg selv er et symbol som kan knyttes til mannen og det er ikke vanlig at kvinner alene er begravd i båt. Dette er dog et trekk som gjentar seg i graver som inneholder gjenstander knyttet til seid, deriblant den tidligere nevnte graven fra Hopperstad, i tillegg til en mulig volvegrav fra Vinjum i Aurland, Sogn og Fjordane.

Som tidligere nevnt var seid i hovedsak en praksis forbeholdt kvinner. En seidmann sto i fare for å bli beskyldt for *ergi*. Mye tyder på at kjønnsrollemønsteret i vikingtid var svært rigid. Med tanke på dette virker det sannsynlig at mannsgjenstander som gravgave i volvegraver ikke er tilfeldig, men muligens hadde symbolbetydning. Solli har argumentert for at de mannlige symbolene i Oseberggraven kan forstås som et metaforisk uttrykk for en kraftfull volves kjønnsoverskridende egenskaper. I denne sammenhengen er det også interessant å ta opp spinnehjulene blant mannens gravgaver i Kaupang. Spinning, som argumentert over, kan knyttes til seid. Når spinnehjul da befinner seg i en kontekst som ikke kun er utradisjonell, men som kan knyttes symbolsk til seidutøverens evne til å overskride kjønnsgrenser, blir det mer nærliggende å tolke dette som en gjenstand med kultisk konnotasjon.

Figur 5. Den rike båtgraven på Kaupang. Illustrasjon: Þórhallur Bráinsson, © Neil Price

Seid, makt og verdighet

Når en leser de islandske sagaene ser vi at volver ofte er skildret på et negativt sett. Til tross for at hun fremstår som viktig for samholdet er hun også noe merkelig og avvikende. Volven vekker frykt og enkelte ganger også avsky. Ut i fra disse kildene får vi et inntrykk av at volene forekom først og fremst i marginale miljøer og ikke i aristokratiske eller offentlige sammenhenger. Med tanke på tiden disse kildene opprinner fra er det derimot mer nærliggende å anta at denne fremstillingen har med å gjøre at forfatterne var kristne og at de med viten og vilje fremstilte volver og magikere på en negativ måte for å nedvurdere dem eller gjøre det til noe eksotisk og fremmed. De arkeologiske kildene viser nemlig et ganske motsatt bilde. Et gjennomgående trekk i alle de gravene som har blitt diskutert og nevnt i denne artikkelen, er et eksepsjonelt rikt gravgods. Kunstferdig utførte smykker i edle metaller, utstyr og verktøy til en rekke ulike formål, eksepsjonelt utført håndverksarbeid, dyre tekstiler og selv våpen går igjen i de aller fleste. Denne rikdommen som vi ser i volvenes graver vitner ikke om individer som ble skydd av samfunnet.

I følge Sundqvist er det mye som taler for at volver og seersker har hatt en sentral rolle på flere nivåer i samholdet. Solberg er blant de som argumenterer for at seid var en offentlig heller enn privat kult. Den fant ikke sted kun i den hjemlige sfære, men var en del av det større samfunn. Om kulten var utelukkende offentlig eller ei er vanskelig å si. De rike funnene fra volvegravene og det massive arbeidet som må ha gått inn i å anlegge gravene, tyder i alle tilfeller på at vi ikke har å gjøre med mennesker som befinner seg i samfunnets ytterkant.

Videre lesing:

- Andrén, A. 2005. Behind «Heathendom»: Archaeological Studies of Old Norse Religion, i *Scottish Archaeological Journal*, Vol 27, No 2 (2005). Edinburgh University Press.105-138.
- Blindheim, C., Heyerdahl-Larsen, B. 1995: *Kaupang-funnene. B. 2 16 : Gravplassene i Bikjholbergene/Lamøya : undersøkelsene 1950-1957 Del A : Gravskikk*. Oslo: Universitetets kulturhistoriske museer, Oldsaksamlingen, 1995-1999.127-135.
- Brøgger, A.W.1917. Haugen, i Brøgger, A.W., Falk, HJ., Schetelig, H: *Osebergfundet Bind 1*. Utgitt av den Norske Stat. Universitetets Oldsaksamlinger, Kristiania. 123-167.
- Christensen, A. E.; Ingstad, A. S.; Myhre, B. 1992: *Osebergdronningen Grav-Vår arkeologiske Nasjonalskatt i nytt lys*, s. 51-67. Chr. Schibsteds Forlag A/S, Oslo.
- Danielson, I., M. B. 2001. Hemdrupstaven – ett nytt tolkningsförslag, i *Fornvännen* 96. 73-77.
- Heide, E. 2006. Spinning Seidr, i Andrén, A., Jennbert, K., Raudvere, S. (red.): *Old Norse religion in long-term perspectives - Origins, changes, and interactions*, Vågar til Midgård 8. Nordic Academic Press, Lund.
- Kaland, S. H. H. 2006. Kvinnegraven fra Trå i Granvin – en gydjes grav? I Barndon, R., Innselset, S. M, Kristoffersen, K. K., Lørdøen, T. K. (red.): *Samfunn symboler og identitet – Festskrift til gro Mandt på 70-årsdagen*, UBAS Nordisk 3. Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen. 351-363.
- Gardela, L. 2008. Into Viking Minds: Reinterpreting the staffs of sorcery and unravelling seidr, i: *Viking and Medieval Scandinavia* 4 (2008). 45–847.
- Løkka, N. Coleman, N. & Løkka, N. (red). 2014: *Kvinner i Vikingtid*. Scandinavian Academic Press.
- Price. N.S. 2002: *The Viking Way*. Aun 31. Department of Archeology and Ancient History, Uppsala.
- Solli, B. 2002: *Seid*. Pax Forlag.
- Steinsland, G. 2005: *Norrøn Religion*. Pax Forlag.

Stylegar, F.A. 2007: A couple and their sorceress? Ka. 294-296, i Skre, Dagfinn (red.):
Kaupang in Skiringssal, Kaupang Excavation Project Publication Series, Volume 1,
Norske Oldfunn XXII. Aarhus University Press & the Kaupang Excavation Project,
University of Oslo. 96-99.

Sundqvist, O. 2007: *Kultledare i fornskandinavisk religion*. Occasional Papers in
Archaeology. OPIA 41., Uppsala.

Sørheim, H. 2011: Three Prominent Norwegian Ladies With British Connections, I *Acta
Archaeologica* 82 (2011). 17-54.